

**BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDA TASHQI
OMILLARNING TA'SIRINI BAHOLASH****Ergasheva Dilnoza Anvar qizi****Iqtisodiyot ta'lim yo'nalishi talabasi****Termiz iqtisodiyot va servis universiteti****E-mail: edilnoza06@gmail.com****Tel.: +998 88 542 00 35**<https://doi.org/10.5281/zenodo.21428450>

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv sharoitida O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga tashqi iqtisodiy omillarning ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar, geosiyosiy vaziyatning beqarorligi hamda xalqaro moliya bozorlaridagi tendensiyalarning milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholash zarurati bilan izohlanadi. Tadqiqotda statistik, qiyosiy va tahliliy usullardan foydalanilib, iqtisodiy o'sish, tashqi savdo, xorijiy investitsiyalar hamda tashqi qarz ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. Tahlil natijalari eksport tarkibini diversifikatsiya qilish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish va tashqi iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi muhim omillar ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, tashqi qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbati va uning iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri baholandi. Tadqiqot yakunida iqtisodiyotning tashqi zarbalarga bardoshlilikini oshirish, eksport salohiyatini rivojlantirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: barqaror iqtisodiy rivojlanish, tashqi iqtisodiy omillar, eksport, import, yalpi ichki mahsulot, xorijiy investitsiyalar, tashqi qarz, makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sish, globallashuv.

Аннотация. В статье проанализировано влияние внешнеэкономических факторов на устойчивое развитие экономики Узбекистана в условиях глобализации. Актуальность исследования обусловлена необходимостью оценки воздействия изменений мировой экономики, геополитической нестабильности и тенденций международных финансовых рынков на национальную экономику. В исследовании использованы статистический, сравнительный и аналитический методы для оценки взаимосвязи между экономическим ростом, внешней торговлей, иностранными инвестициями и внешним долгом. Результаты показывают, что диверсификация экспорта, привлечение прямых иностранных инвестиций и расширение международного экономического сотрудничества являются важнейшими факторами обеспечения устойчивого экономического роста. Также дана оценка соотношению внешнего долга к ВВП и его влиянию на экономическую безопасность страны. По итогам исследования предложены практические рекомендации, направленные на повышение устойчивости экономики к внешним шокам, развитие экспортного потенциала и укрепление макроэкономической стабильности.

Ключевые слова: устойчивое экономическое развитие, внешнеэкономические факторы, экспорт, импорт, ВВП, иностранные

инвестиции, внешний долг, макроэкономическая стабильность, экономический рост, глобализация.

Abstract. This article examines the impact of external economic factors on the sustainable development of Uzbekistan's economy in the context of globalization. The relevance of the study is determined by the need to assess the effects of global economic changes, geopolitical instability, and international financial market trends on the national economy. Statistical, comparative, and analytical methods were employed to analyze the relationship between economic growth, foreign trade, foreign direct investment, and external debt. The findings indicate that export diversification, increased foreign direct investment, and expanded international economic cooperation are key factors supporting sustainable economic growth. In addition, the study evaluates the ratio of external debt to GDP and its implications for economic security. Based on the research findings, practical recommendations are proposed to strengthen the economy's resilience to external shocks, enhance export potential, and maintain macroeconomic stability.

Keywords: sustainable economic development, external economic factors, export, import, gross domestic product (GDP), foreign direct investment, external debt, macroeconomic stability, economic growth, globalization.

Kirish. Zamonaviy dunyoda iqtisodiy jarayonlar bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'lib, hech bir mamlakat jahon xo'jaligi tizimidan ajralgan holda barqaror rivojlana olmaydi. O'zbekiston Respublikasi o'zining iqtisodiy islohotlar strategiyasida ochiqlik va xalqaro hamkorlikni ustuvor vazifa qilib belgilagan. Bu o'z navbatida, milliy iqtisodiyotning tashqi ta'sirlarga nisbatan sezuvchanligini oshiradi. Barqaror iqtisodiy rivojlanish nafaqat YaIM hajmining o'sishi, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ham o'z ichiga oladi. O'zbekiston 2030-yilgacha bo'lgan davrda Barqaror rivojlanish maqsadlariga (BRM) erishishni o'z zimmasiga olgan bo'lib, bu yo'lda tashqi iqtisodiy kon'yunktura hal qiluvchi rol o'ynaydi [1; 12 b].

Global iqtisodiyotdagi beqarorlik, xomashyo narxlarining o'zgarishi va transport-logistika zanjirlaridagi uzilishlar rivojlanayotgan mamlakatlar uchun jiddiy sinovdir. Tashqi ta'sir deganda biz faqat salbiy omillarni emas, balki xorijiy investitsiyalar, texnologiyalar transferi va eksport imkoniyatlarini ham tushunamiz. O'zbekiston iqtisodiyoti o'zining o'tish davrini yakunlab, jahon bozoriga integratsiyalashayotgan bir paytda, ushbu omillarni miqdoriy va sifat jihatidan baholash dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Shu sababli, maqolada tashqi ta'sirning ijobiy va salbiy tomonlarini muvozanatlashtirish mexanizmlari o'rganiladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda tashqi savdo aylanmasining keskin o'sishi kuzatilmoqda. 2023-yil yakunlariga ko'ra, tashqi savdo aylanmasi 62,6 milliard AQSH dollariga yetdi, bu esa 2022-yilga nisbatan 23,9 foizga ko'pdir. Bunday yuqori sur'atlar iqtisodiyotning ochiqlik darajasi oshganligidan dalolat beradi. Biroq, importning eksportga nisbatan tezroq o'sishi savdo balansida manfiy saldoning shakllanishiga olib kelmoqda. Bu holat milliy valyuta kursiga va ichki inflyatsiyaga bevosita ta'sir o'tkazuvchi tashqi bosim elementidir. Ushbu bosimni barqaror boshqarish iqtisodiy siyosatning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda [4; 45 b].

Investitsiya oqimlari barqaror rivojlanishning poydevori hisoblanadi. O'zbekiston hukumati tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida xorijiy investitsiyalar oqimi sezilarli darajada faollashdi. Ayniqsa, energetika, to'qimachilik va raqamli texnologiyalar sohalariga kiritilayotgan xorijiy kapital mamlakatning eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq, xalqaro moliya bozorlaridagi foiz stavkalarining o'zgarishi va investorlarning xatarlarni baholash mezonlari o'zgarishi iqtisodiyotga kutilmagan tashqi zarbalarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu xatarlarni kamaytirish uchun investitsiya muhitini yanada takomillashtirish zarur.

Nihoyat, barqaror rivojlanishni ta'minlashda tashqi qarz omili alohida o'rin tutadi. Bugungi kunda O'zbekistonning davlat tashqi qarzi barqaror darajada saqlanib turgan bo'lsa-da, uning samaradorligini tahlil qilish muhimdir. Tashqi qarz mablag'larining qaysi sohalarga yo'naltirilishi va ularning YaIM o'sishiga qo'shayotgan hissassi kelajakdagi iqtisodiy barqarorlikni belgilaydi. Mazkur maqolada ushbu barcha jihatlar tizimli ravishda tahlil qilinib, O'zbekiston iqtisodiyotini tashqi ta'sirlar sharoitida barqaror rivojlantirish modeli taklif etiladi [7; 22 b].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqtisodiy rivojlanishga tashqi ta'sirlarni baholash nazariyasi klassik va zamonaviy iqtisodiy maktablar vakillari tomonidan keng o'rganilgan. Solou-Svan (Solow-Swan) modeli iqtisodiy o'sishda texnologik progress va kapital oqimlarining rolini ta'kidlaydi. Keyinchalik endogen o'sish nazariyalari (Romer, Lukas) tashqi savdo va bilimlar transferi iqtisodiyotning uzoq muddatli o'sishini ta'minlashda asosiy omil ekanligini isbotlab berdi. O'zbekistonlik olimlardan A.V. Vahobov va Sh.H. Toshmatovlar o'z tadqiqotlarida xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga multiplikativ ta'sirini tahlil qilganlar [10; 88 b]. Shuningdek, B. Usmonov va A. Ibragimovlar tashqi qarzning YaIMga nisbatan barqarorlik chegaralarini (35% atrofida) aniqlashgan, bu esa milliy iqtisodiyotning tashqi moliya tizimiga qanchalik bog'liqligini ko'rsatadi.

Xalqaro miqyosda barqaror rivojlanish tushunchasi 1987-yildagi Brundtland hisobotidan so'ng keng ommalashdi. Hozirgi kunda Jahon banki va XVF mutaxassislari tashqi zarbalarni (external shocks) baholashda DSGE modellaridan keng foydalanishmoqda. Ushbu tadqiqotlarda iqtisodiyotning ochiqligi (trade openness) va iqtisodiy o'sish o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsiya mavjudligi, biroq institutsional barqarorlik bo'lmagan taqdirda bu bog'liqlik salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligi ta'kidlanadi [12; 102 b]. Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston uchun xomashyo eksportidan tayyor mahsulot eksportiga o'tish tashqi ta'sirga chidamlilikning asosiy shartidir.

Metodologiya. Tadqiqotda iqtisodiy rivojlanishga tashqi ta'sirni baholash uchun miqdoriy va sifat tahlili usullaridan foydalanildi. Asosiy metodologik yondashuv sifatida ekonometrik modellashtirish, xususan, ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli tanlab olindi. Ushbu model tashqi savdo aylanmasi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) va valyuta kursi o'zgarishlarining YaIM o'sish sur'atlariga uzoq muddatli va qisqa muddatli ta'sirini baholash imkonini beradi. Ma'lumotlar bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (Stat.uz), Markaziy bank va Jahon bankining 2010-2023-yillardagi statistik ko'rsatkichlari olindi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida qiyosiy tahlil usuli qo'llanildi. O'zbekistonning Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) bo'yicha ko'rsatkichlari mintaqadagi boshqa mamlakatlar (Qozog'iston, Qirg'iziston) bilan solishtirildi. Bu metod mamlakatning tashqi muhitga moslashuv darajasini aniqlashga yordam berdi. Shuningdek, ekspertlar so'rovi va tahliliy hisobotlarni o'rganish orqali sifat ko'rsatkichlari (masalan, investitsiya muhiti jozibadorligi) baholandi. Metodologiyaning asosi iqtisodiy o'sishning tashqi omillarga elastikligini aniqlashga qaratilgan.

Natijalarning haqqoniyligini ta'minlash maqsadida korrelyatsiya tahlili o'tkazildi. Bunda tashqi qarz hajmi va YaIM deflyatori o'rtasidagi bog'liqlik Pearson koeffitsienti yordamida hisoblandi. Olingan natijalar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda qaysi tashqi omil eng yuqori riskka ega ekanligini ko'rsatib berdi. Tahlillar Stata 16 va MS Excel dasturiy paketlari yordamida amalga oshirildi. Ushbu kompleks yondashuv iqtisodiy jarayonlarni nafaqat statik holatda, balki dinamik o'zgarishlarda ham ko'rish imkonini berdi [15; 34 b].

Tahlil va natija. O'zbekiston iqtisodiyoti so'nggi besh yilda tashqi ta'sirlar va ichki islohotlar kesishmasida rivojlandi. 2023-yilgi statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, mamlakatning tashqi savdo aylanmasi rekord darajaga — 62,6 mlrd AQSH dollariga yetdi. Bu ko'rsatkich iqtisodiyotning tashqi bozorga bog'liqligini ham, undagi imkoniyatlardan foydalanish darajasini ham ifodalaydi. Eksport hajmi 24,4 mlrd dollarni tashkil etgan bo'lsa, import 38,1 mlrd dollardan oshdi. Savdo balansidagi 13,7 mlrd dollarlik manfiy saldo iqtisodiyotning xomashyo va texnologiyaga bo'lgan talabi yuqori ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, oltin eksportining umumiy eksportdagi ulushi 33,4 foizga yetishi (8,15 mlrd dollar) tashqi daromadlarning xomashyo narxlariga yuqori darajada bog'liqligini ko'rsatadi.

Tashqi ta'sirni baholashda investitsiya oqimlari dinamikasini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. 2023-yilda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar tarkibida xorijiy investitsiya va kreditlar ulushi sezilarli oshdi. Bu, bir tomondan, mamlakatga yangi texnologiyalar kirib kelishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, tashqi qarz bosimini vujudga keltiradi. Barqaror rivojlanishning 9-maqsvadi (Sanoatlashtirish va innovatsiya) doirasida ushbu investitsiyalar infratuzilmani modernizatsiya qilishga yo'naltirilgan. Quyidagi jadvalda so'nggi uch yillik tashqi savdo dinamikasi keltirilgan.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo aylanmasi ko'rsatkichlari (mlrd AQSH dollarida)

Ko'rsatkich nomi	2021-yil	2022-yil	2023-yil
Tashqi savdo aylanmasi	42.1	50.5	62.6
Eksport	16.6	19.3	24.4
Import	25.5	31.2	38.1
Saldi (Saldo)	-8.9	-11.9	-13.7

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tashqi savdo aylanmasi uch yil ichida qariyb 1,5 baravarga o'sgan. Bu iqtisodiyotning liberallasuvi va tashqi dunyo bilan aloqalarning kengayishi natijasidir. Biroq, savdo taqchilligining yildan-yilga ortib borishi barqaror rivojlanish uchun xatarli omil hisoblanadi. Tashqi ta'sirlarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini tushunish uchun ularning o'tish kanallarini o'rganish lozim. Bularga valyuta kursi, import qilinadigan inflyatsiya va xalqaro moliya bozoridagi foiz stavkalari kiradi. Quyidagi rasmda ushbu ta'sir mexanizmlari tizimlashtirilgan.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning BRM indeksidagi o'rni 2023-yilda 8 pog'onaga ko'tarilib, 166 ta mamlakat orasida 69-o'rinni egalladi (indeks 71,1). Bu ijobiy natija asosan kambag'allikni qisqartirish va barqaror shaharlar yaratish hisobiga erishildi. Biroq, 'Munosib ish o'rinlari va iqtisodiy o'sish' (8-maqsvad) bo'yicha tashqi ta'sir hamon yuqoriligi qolmoqda. Global bozorlardagi narx tebranishlari ichki narx-navoning barqarorligiga 15-20 foizgacha ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, asosiy oziq-ovqat mahsulotlari va energiya resurslari narxining o'zgarishi tashqi inflyatsiyani ichkariga olib kiruvchi asosiy omildir.

Shu bilan birga, tashqi qarzning YaIMga nisbati 2023-yilda 34-35 foiz atrofida shakllangani, bu xalqaro me'yorlar bo'yicha xavfsiz daraja hisoblanishini ko'rsatadi. Lekin qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlarining eksport tushumlaridagi ulushi ortib borayotgani e'tiborni talab qiladi. Tadqiqot natijasida aniqlanganidek, iqtisodiy rivojlanishning tashqi ta'sirga elastikligi koeffitsienti 0,65 ni tashkil etdi. Bu degani, jahon bozoridagi 1 foizlik o'zgarish O'zbekiston YaIM o'sish sur'atlariga 0,65 foiz darajasida ta'sir o'tkazadi. Bu bog'liqlikni kamaytirish uchun iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va mahalliyashtirish dasturlarini samarali davom ettirish zarur.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston iqtisodiyoti uchun tashqi ta'sir ham imkoniyat, ham xatar manbaidir. Bir tomondan, 62,6 mlrd dollarlik savdo aylanmasi mamlakatning global ta'minot zanjirlariga kirib borayotganini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, 13,7 mlrd dollarlik manfiy saldo valyuta zaxiralariga bosim o'tkazadi. Muhokama qilinishi kerak bo'lgan asosiy masala — bu eksport tarkibida oltinning yuqori ulushidir. Oltin narxi jahon bozorida beqaror bo'lgani sababli, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun tayyor mahsulotlar (to'qimachilik, oziq-ovqat, kimyo sanoati) eksportini kamida 2 baravar oshirish talab etiladi [13; 56 b].

Tashqi qarz masalasida olimlar o'rtasida turli qarashlar mavjud. Ba'zi iqtisodchilar qarzning o'sishini xatar deb baholasa, boshqalari uni infratuzilmani rivojlantirish uchun zaruriy vosita deb hisoblaydi. Bizning tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, agar tashqi qarz mablag'lari barqaror daromad keltiruvchi (self-liquidating) loyihalarga yo'naltirilsa, u iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir qiladi. Aks holda, qarz yuki kelajak avlodlar zimmasiga og'ir ijtimoiy yuk bo'lib tushishi mumkin. Shuningdek, BRM reytingidagi o'sishni davom ettirish uchun tashqi investitsiyalarni faqat poytaxtga emas, balki chekka hududlarga ham yo'naltirish mexanizmlarini yaratish lozim. Bu mintaqaviy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat — iqlim o'zgarishining tashqi ta'sir sifatida baholanishidir. Markaziy Osiyo mintaqasi iqlim o'zgarishlariga eng sezgir hududlardan biri bo'lib, bu qishloq xo'jaligi eksportiga bevosita ta'sir qiladi. Suv resurslarining kamayishi va qurg'oqchilik tashqi xatar sifatida barqaror rivojlanishni sekinlashtirishi mumkin. Shu sababli, 'Yashil iqtisodiyot'ga o'tish va energiya samaradorligini oshirish tashqi ta'sirlarga chidamlilikning eng muhim bo'g'ini bo'lishi kerak.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda tashqi ta'sir hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda. O'zbekiston iqtisodiyoti o'zining ochiqlik darajasini oshirishi bilan birga, tashqi bozorlardagi kutilmagan tebranishlarga nisbatan himoya mexanizmlarini kuchaytirishi lozim. 2023-yilgi 62,6 mlrd dollarlik tashqi savdo aylanmasi va 23,9 foizlik o'sish sur'ati mamlakatning ulkan salohiyatidan dalolat beradi, biroq savdo balansidagi defitsitni kamaytirish strategik vazifa bo'lib qoladi.

Birinchidan, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish orqali xomashyoga (ayniqsa oltinga) bo'lgan bog'liqlikni kamaytirish zarur. Bu iqtisodiyotning tashqi narx zarbalariga chidamliligini oshiradi. Ikkinchidan, tashqi qarz mablag'larini boshqarishda samaradorlik koeffitsientini joriy etish va ularni yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi texnologik loyihalarga yo'naltirish lozim. Uchinchidan, BRM ko'rsatkichlarini yanada yaxshilash uchun xorijiy investitsiyalarni 'yashil' texnologiyalar va inson kapitalini rivojlantirishga jalb qilish ustuvor bo'lishi kerak.

Tadqiqotimiz natijalari hukumat organlari va iqtisodiy tahlilchilar uchun makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash bo'yicha tavsiya sifatida xizmat qilishi mumkin. Tashqi ta'sirlarni tizimli ravishda monitoring qilish va ularni bashorat qilish modellaridan foydalanish iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning garovidir. O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi nafaqat raqobatbardoshlikni oshirish, balki tashqi xatarlarni oqilona boshqarish san'ati bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: Tasvir, 2022. – 416 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. 'O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo aylanmasi' hisoboti, 2023-y.

3. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T. Iqtisodiy o'sish va investitsiyalar tahlili. – T.: Moliya, 2021. – 250 b.
4. Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol. 70, No. 1. – pp. 65-94.
5. Romer P. M. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, No. 5. – pp. 71-102.
6. World Bank. Uzbekistan: Sustaining the Reform Momentum. Country Economic Memorandum. – Washington DC, 2023.
7. IMF. Republic of Uzbekistan: Staff Report for the 2023 Article IV Consultation. – Washington DC, 2023.
8. Abdullayev Yo. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. – T.: Adolat, 2020. – 320 b.
9. Gulyamov S.S. Raqamli iqtisodiyotda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iqtisodiyot, 2021.
10. Toshmatov Sh.H. Barqaror rivojlanishning moliyaviy mexanizmlari. – T.: Fan va texnologiya, 2019.
11. UN Uzbekistan. Barqaror rivojlanish maqsadlari: O'zbekiston hisoboti, 2024.
12. Burkhanov A.U. Assessment of the Impact of External Debt on Economic Growth // World Scientific Publishing, 2023.
13. Sharipov J. Sustainable Economic Growth: Challenges and Prospects // Development Strategy Center, 2025.
14. OECD. Roadmap for Sustainable Investment Policy Reforms in Uzbekistan. – Paris, 2023.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. '2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar' to'g'risidagi qarori.